

Schmidt Anikó

„A legjobb alkalom, mit a századok láttak.” A lepantói csata emlékezete William Shakespeare és Miguel de Cervantes munkásságában

A pápai államból, Spanyolországból és Velencéből álló Szent Liga győzelmével végződő lepantói csatát követően elsöprő lelkesedés és túlzott elvárások lettek úrrá a keresztény Európában.¹ A győzelmet hírül adó, a szélesebb közönség tájékoztatására szolgáló rölapok és nyomtatványok szövege a csata résztvevőinek beszámolóin alapult, műfajuknál fogva azonban azoknál jelentősen rövidebb és egyszerűbb megfogalmazásban. Általánosságban jellemző rájuk, hogy fő mozzanatokként a keresztény győzelem mellett elsősorban az ellenség nagyfokú veszteségét és a számos keresztény rab felszabadulását emelik ki. Mindegyik tartalmaz a Liga hadainak fővezérét, Don Juan de Austriát (1547–1578) dicsőítő sorokat, sőt gyakran egy-egy hozzá szóló rövidebb költeményt is, amelyek általában időmértékes versformában íródtak. Erre példa a számos rölapon megjelenő alábbi epigramma is:

Don Juan de Austriához

Rád, ha a császár atyád letekint az ég magasáról,
gyors bárkáddal amint futsz tenger tükörén,
mondja: tovább fiú, ne rémítsen a barbár hajóhad,
harcra ha kélt teveled ellenséges istene.
Lám, fényes győzelem röpdösi körbe hajódat,
nem fenyeget többé sem szél, sem a hullám ma már.
Bátorság! Én úgy szabtam törvényt a földeknek,
Mint vize tengernek fog szolgálni neked.²

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.2.51>

¹ Jelen tanulmány alapjául „A legjobb alkalom, mit a századok láttak.” Az Oszmán Birodalom a ciprusi hadjárat idején (1570–1573) című doktori disszertációm *A lepantói csata visszhangja* című alfejezete (Budapest, 2017, 187–204.) szolgált.

² *Ad Joannem Austriacum / Te pater aspiciens ex alto Caesar Olympo / Aequareum celeridum trabe curris iter; / Perge, puer, dixit, nec te jam barbara classis / Terreat, adverso quae movet arma Deo. / Ecce tuam circumvolitat victoria puppim, / Ecce suas ponunt Euris et und aminas. / Macte animo, út dederam terris ego jura subactis, / Sic tibi devictis serviet aequor aquis.* A fentebbi latin vers az alábbi kötet címlapjának verzóján (is) olvasható: *Il vero successo della grande battaglia et felicissima vittoria che la havuta l'armata della santissima Lega contra alla superba & orgoliosa armata Turchesca nel golpho di Lepanto alli 7. d'ottobre 1571.* Trino, 1571. – A fordítást köszönöm Sölch Miklósnak.

A keresztény Európa minden szegletébe eljutó diadalittas híradások hatására sokan küszöbönállónak érezték a törökök kiszorítását és a Szentföld visszaszerzését. Az ütközetet azonban nem követték a török felett aratott újabb győzelmek. A belső ellentétei (hatalmi harcok, vallásháborúk) által meggyengült Európa még nem állt készen a törökök visszaszorítására, egyúttal azonban az oszmán fél sem volt képes folytatni korábbi terjeszkedő politikáját. A csata önmagában kevés volt ahhoz, hogy véget vessen a törökök tengeri fölényének a Mediterráneumban, elegendőnek bizonyult ugyanakkor a Földközi-tengeren kialakult status quo fenntartásához. Ez a két legnagyobb ellenfélnek, Spanyolországnak és az Oszmán Birodalomnak egyaránt érdekében állt, a többiek pedig túlságosan súlytalannak bizonyultak ahhoz, hogy az eseményeket érdemben befolyásolják.

Már a „dicstelen folytatás” tudatában, egymást követő években íródott két világirodalmi remekmű, az *Othello* (1603) és a *Don Quijote* (1604) (1. kép), amelyek egyaránt reflektálnak a lepantói csatára. A két szerzőnek az esemény-nyel kapcsolatos tapasztalása és ebből következően a látásmódja is eltérő. Míg William Shakespeare (1564–1616) az 1571. évi történéseket csak távolról, gyerekként szemlélhette, az ütközet lefolyásáról pedig rölapokból, beszámolókból, költeményekből értesülhetett, addig Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) személyesen is kivette a részét a hadműveletekből.

A földrajzi távolság ellenére a lepantói győzelem erősen foglalkoztatta a Brit-szigeteket is, ami jól példáz, hogy még I. Jakab (1566–1625) skót, angol és ír király is versben emlékezett meg róla, amelyben a keresztények győzelmét dicsőítette a török flotta felett. A *Lepanto*, melyet az egyébként igen tehetséges költőnek tartott uralkodó a kutatások szerint vélhetően 1585-ben írt, és legkorábbi ismert kiadása 1591-ből származik, hamarosan népszerű és elismert költeménnyé vált, több nyelvre lefordították, és számos alkalommal publikálták.³ Shakespeare számára tehát hálás témának tűnhetett a királynak is kedves lepantói csatához nyúlni, kivált, hogy szintársulata abban az évben I. Jakabtól jelentős adományt kapott.⁴ Irodalomtörténészek szerint vélhetően ugyancsak hatással volt rá Richard Knolles (kb. 1540–1610) Oxfordban tanult történész és műfordító 1603-ban megjelent *The Generall Historie of the Turkes* című munkájában

³ Emrys Jones, 'Othello', 'Lepanto' and the 'Cyprus Wars'. In: *Othello*. Ed. by Kenneth Muir. (Shakespeare Survey, 21.) Cambridge, 1968, 47–52, különösen 47–48.

⁴ William Shakespeare életéről csak kevés biztos információ áll a rendelkezésünkre. 1585 és 1592 között kezdte meg színészi és írói karrierjét Londonban. Később a „Lord Chamberlain's Men” szintársulat résztulajdonosa lett, mely 1603-ban I. Jakab adományának hatására „The King's Men”-re módosította a nevét. Munkái 1588 és 1616 között születtek, az irodalomkutatók egyes művek szerzőségét vitatják. Életéről, műveiről számtalan publikáció jelent meg. Közülük magyarul is elérhető pl. Rónaszegi Miklós, *Színház az egész világ. William Shakespeare élete. Egy vázlat regénye*. Budapest, 1964; Peter Ackroyd, *Tetszés volt a célom. William Shakespeare élete*. Budapest, 2005.

EL INGENIOSO HIDALGO DON QUI- XOTE DE LA MANCHA.

*Compuesto por Miguel de Cervantes
Saavedra.*

DIRIGIDO AL DVQUE DE BEJAR,
Marques de Gibralfcon, Conde de Barcelona, y Bañar-
res, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de
las villas de Capilla, Curiel, y
Burgillos.

Año,

1605.

Con privilegio de Castilla, Aragon, y Portugal.
EN MADRID, Por Iuan de la Cuesta.
Vendase en casa de Francisco de Robles, librero del Rey nro señor,

1. kép A *Don Quijote* első, 1605. évi kiadásának fedőlapja. Reprint. Örzőhely: Archivo General de la Administración, Cultura, D. N. Prensa, F/01655

olvasható lepantói csatáról szóló leírás is, amely az első angol nyelvű könyv volt a témában, és létrejöttét nagy valószínűséggel szintén a királyi érdeklődés segítette.⁵

Shakespeare magát az ütközetet csupán inspirációnak használta az *Othello*hoz és a legkevesbé sem törekedett abban a történelmi hűség megőrzésére. Az udvar előtt 1604 novemberében bemutatott színmű főhőse, Othello a Velence kezén lévő Ciprus védelmezője, aki zászlótartójával, Jagóval a szigetet ostromló törököket több alkalommal visszaverte, és a dráma kezdetén is éppen a szultáni flottával hadakozik. Shakespeare a lepantói csata „legfantasztikusabb” elemét, a török hajóhad teljes megsemmisülését beemelte művébe: láthatóan ez még a történetek után több mint 30 évvel is nagy hatással volt az európai közvéleményre. A flotta elvesztéséhez a darabban nem a keresztények helytállása, hanem egy vihar vezetett, és korántsem maradt dicső következmények nélkül. A drámában Ciprus megmenekült, tükrözve a keresztények vágyait, egyúttal a valós történesek felett érzett csalódottságukat is: „Nemes és vitéz vezérünk Othello ezennel parancsolja, hogy most érkezett biztos tudósítás szerint a török hajóhad egészen elpusztulván, minden ember győzelmi ünnepet üljön; tánccal, örömtüzekkel, kinek-kinek amint kedve és hajlama hozza magával, mert a mondott örömdolgos híren kívül egyszersmind nászát is ünnepli. Kegyes akarata, hogy ez közhírré tétessék, kamarái és éttermei nyitva álljanak mindenkinek, most öt órától fogva egészen tizenegyig. Isten áldja meg Ciprus szigetét s nemes vezérünket, Othellot!”⁶ Othello, Desdemona és Jagó konfliktusa – mely Giovanni Battista Giralaldi (1504–1573) itáliai költő és író *Hecatommithi* című művében olvasható novellán alapul – csak ezután bontakozik ki. Jól látható, hogy a drámában a lepantói csata ihlette szál csupán a cselekmény háttérül szolgál.

William Shakespeare-rel ellentétben, aki az ütközetről csupán ebben az egy munkájában emlékezett meg, Miguel de Cervantes szinte teljes életművében találhatunk a lepantói csatára való utalásokat, amelyekből kitűnik, számára meghatározó élménynek bizonyult a győzelemben való részvétel, és ebből egészen haláláig tudott inspirációt nyerni.⁷

⁵ Virginia Mason Vaughan, *Supersubtle Venetians. Richard Knolles and the Geopolitics of Shakespeare's Othello*. In: *Visions of Venice in Shakespeare*. Ed. by Laura Tossi–Shaul Bassi. New York, 2016, 21.

⁶ William Shakespeare, *Othello, a velencei mór*. Ford. Szász Károly. Budapest, 1879, 42–43. A drámában Ciprusra vonatkozó részek találhatók még a 4, 30–34, míg a török flottáról a 30–32, 39. oldalon.

⁷ Cervantes elszegényedett nemesi családból (hidalgo) származott. Bár egyes életrajzírói a família felemelkedését II. János (1405–1454) kasztíliai király második feleségéhez, az Avis-házból való Portugália-i Izabellához (1428–1496) kötik, az író származása körüli bizonytalanságot jól mutatja, hogy a Cervantes családot a kasztíliaiakon túl az andalúziaiak (kordobaiak) és a gallegók is sajátjuknak tekintik. Vándororvosként tevékenykedő apja mellett gyakran utazott, életrajzírói szerint megfordult Sevilában, 1561-ben Madridban a neves humanista, Jeronimo Ramirez által vezetett iskolába járt, és egy Erasmus-követő humanista, López de Hoyos volt a mestere. Elsze-

Cervantes a Szent Liga velencei kontingensében harcolt a Marquesa nevű 130 láb hosszú és 16 láb széles kétárbocos, 400 férőhelyes hajón, kapitánya Francisco de Santo Pietro volt. Ellentmondásos információk maradtak fent arról, hogy pontosan mit is csinált az ütközetben. Egyes leírások szerint az író a hajó fedélzetén küzdött a törökökkel, mások szerint a Marquesa oldalához csatolt egyik kis csónakban helyezkedett el, és tizenkét embert rendelték a parancsnoksága alá. Ez esetben Cervantes az első között lehetett, amikor át kellett ugrani a megcsáklyázott hajókra.⁸ Úgy tűnik, az írónak a csáklyázással kapcsolatban közeli tapasztalatai voltak, mivel a *Don Quijotéban* rendkívül életszerű leírást olvashatunk a tengeri csaták menetéről: „Ha két hadihajó orral egymásnak ront a sík tengeren, egymást csáklyázza, összenyomul, s a katonának egyéb helye sincs, csak két lábnyi deszka a hajó párkányán; s mégis, bár látja, hogy a halálnak szolgálai fenyegetik, hogy az ellenséges hajó nekiszegezte ágyúit, és testétől alig állnak egy dárdányira, bár látja, hogy lába egyetlen vigyázatlan mozdulatára Neptun mély kebelébe temetkeznék, mégis rendületlen szívvel, a dicsőség és becsület parancsára egész sereg puskacső célpontjául teszi ki magát, s azt nézi, hogy a keskeny bürün hogyan törhetne át az ellenséges hajóra. Ami még csodálatra méltóbb, alig suhant alá az egyik oda, ahonnan mind a világ végéig nem fog többé felbukkanni, a másik máris elfoglalta helyét, s ha ez is tengerbe vész, nyomban más váltja fel, meg se várva társa halálát; bizony a háború iszonyában van szükség a legnagyobb bátorságra és vakmerőségre.”⁹ Az sem világos, pontosan melyik kontingens ellen harcoltak: a *Don Quijotéban* az író Ulucs Aliról közölt egy hosszas és igazán élményszerű beszámolót, noha ennek több pontja is nyilvánvaló fikció. Ulucs Ali (1500 körül –1587) kalózvezér, algiri beglerbég a lepantói csata egyetlen igazán dicső oszmán hőse, aki az elvesztett csatából

gényedett nemes ifjúként érdeklődése korán a katonai pálya felé fordult: fennmaradt irodalmi művei alapján – amelyekben gyakran felhasznált életrajzi elemeket – úgy gondolják, hogy talán 1567-ben, vélhetően Alba seregével, egy rövid időre kijutott a flandriai frontra, majd visszatért Madridba tanulni. Aquaviva kardinális szolgálatában huszonévesen bejárta Itáliát, később a spanyol király zsoldjába állt. 1569. szeptember 15-én rendőrségi elfogatóparancsot adtak ki ellene, miután egy illegális éjszakai párbajban megölte szerelmi riválisát, Antonio de Sigurát. Büntetése jobb karjának elvesztése és 10 év száműzetés lett volna, ám Cervantes gyorsan elhagyta Spanyolországot. A török elleni hadjárat hívó szavára ő is csatlakozott a Szent Ligához, amelynek hajói 1571. szeptember 27-én érkeztek Korfúra. Ekkor már Cervantes nagyon beteg volt. Elkapta a maláriát, és megviselték a katonai élet nem várt viszontagságai: a hajót ellepő élősködő férgek, bolhák, tetvek, patkányok, küzdött a tengeribetegséggel, fulladással, valamint a legénység és az evezősök durvaságával. Minderről bővebben ld. Sós Endre, *Cervantes*. Budapest, 1955, 19–27; Reményi Ferenc, *Cervantes élete és összes művei*. Budapest, 2015, 20; Kőrösi Albin, *Cervantes élete és művei*. Budapest, 1918, 5; Barbara Keevil-Parker–Duane F. Parker, *The Great Hispanic Heritage Miguel de Cervantes*. Philadelphia, 2003, 38–40.

⁸ Sós, i. m., 31.

⁹ 38. fejezet. Don Quijote érdekes előadása a fegyverviselésről és a tudományokról. Ld. Miguel de Cervantes Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Ford. Györy Vilmos–Benyhe János. Budapest, 1970, 350–351.

ki tudta menekíteni a rábizott kontingenst, sőt a máltai lovagok zászlóshajóját is elfoglalta. A beglerbég teljesítményéről még a keresztények is elismeréssel szóltak, II. Szelim (1524–1574) szultán pedig jutalomképpen október végén kapudán pasává nevezte ki. Könnyen lehet, hogy Cervantes leírását ezúttal nem személyes élmény, hanem a kalózvezér kalandos megmenekülése ihlette, ám az is elképzelhető, hogy a Marquesa valóban az Ulucs Ali által megtámadott máltaiak megsegítésére indult. Ugyanakkor vannak olyan vélemények, hogy a hajó Mehmed Sirocco alexandriai beglerbéggel harcolt, sőt egyes Cervantes-életrajzírók egyenesen a Marquesának tulajdonítják az alexandriai beglerbég hajójának megcsáklyozását.¹⁰ Bizonyosnak tűnik, hogy az író az ütközetben három sebesülés érte: két lándzsaszúrás a mellkasát, egy lövés pedig a bal karját sebesítette meg.¹¹ Saját beszámolójából tudjuk, hogy sok vért veszített, el is ájult: „Míg egyik kezem a kardot fogta, a másiktól vér ömlött. Éreztem, hogy mellemet mély seb vágta, és bal kezem már ezer darabra törött. De az öröm, mely lelkembe hatolt, oly fenséges volt – látván a vad, hitetlen népet legyőzve a keresztények által –, hogy ügyet sem vettem sebesülesemre, bár szinte haldoklónak éreztem magamat, mert olykor teljesen elvesztettem emlékezetemet.”¹² Hősies részvételért extra juttatást kapott, és többi katonatársával együtt a messinai hadikórházban lábadozott, ahol karját fertőzés következtében amputálni kellett. Innen kapta az „El Manco de Lepanto”, azaz „a lepantói félkezű” gúnynevet. Hat hónapos ott-tartózkodása során (1571. október 31-től 1572. április végéig) bőven volt lehetősége katonatársaitól még több információt begyűjteni a lepantói csatáról, így aztán munkáiban is nehéz elkülöníteni, mit írt saját személyes tapasztalatából, mit pedig mások elbeszélései vagy saját képzelőereje alapján.

Vélhetően a lepantói ütközetéről szólhatott a *La battala naval* (Tengeri csata) című színdarabja is, amely azonban sajnos nem maradt ránk, és létezéséről csupán az *Ocho comedias y ocho entremeses nuevos* (Nyolc komédia és nyolc új közjáték) című műve előszavából tudunk. *El amante liberal* (A bőkezű szerető) című szerelmi történetének rabságba jutott főhőse párhuzamot vont saját és a törökök által elfoglalt Ciprus sorsa között: „Oh! Ti siralmas romjai a szerencsétlen Nicosiának, alig szárazak vitéz, de balsorsú védőinek véréből! Ha érzések volna, amint nincs, együtt kesereghetnénk baleseteink felett, s talán enyhülést találna kínunk abban, hogy társra találhatunk. [...] Ez omladék látása még inkább felháborított.” Az egész keresztény világ szomorúságát és tehetetlen haragját megfogalmazó rab szavait még jobban felerősíti az, hogy a pusztítás tényét muszlim oldalról is elismeri egy Mahomed nevű török jóbarát: „Méltán sirathatod ezeket, ha felettük

¹⁰ Sós, *i. m.*, 31–32.

¹¹ Az irodalmi sikerei ellenére nagy szegénységben elhunyt Cervantest névtelen sírba helyezték. Földi maradványait később éppen a Lepantónál szerzett jellegzetes sérülései alapján azonosították.

¹² Miguel de Cervantes levele az algiri fogságból Mateo Vázquezhez. Idézi: Reményi, *i. m.*, 26.

elmélkedésbe merülsz. Ki ez előtt két évvel látta e nagynevű és gazdag Ciprus szigetét csendben és nyugalomban, s lakóit, mindent bírva, mit az emberi boldogság élvezetül nyújthat, s most látja őket száműzve, vagy mint nyomorult rabszolgákat, hogy tartóztathatná magát ily balsors és ínség felett?”¹³ Az események ekképpen történő beállítását – ti. Cipruson a török időköt megelőzően idillikus állapotok uralkodtak, a törökök nyomában pedig csak a pusztulás járt – korántsem egyedi. A sziget eleste újabb komoly keresztény veszteség volt, az évszázadokon keresztül ösellségeknek tekintett törököknek pedig az európai közgondolkodás egész egyszerűen nem tulajdoníthatott semmilyen pozitív cselekedetet: ez pedig hosszú időre meghatározta a hivatalos kánont.

Cervantes véleményét a legteljesebben a *Don Quijote* alapján tanulmányozhatjuk. Feladatunkat megnehezíti, hogy a műnek számos fordítása forog közkész, és ezek többsége nem is a teljes változat, az eredetit ugyanis annak terjedelme és régies nyelvezete miatt nehéz olvasni.¹⁴

Az eredeti szövegben Cervantes Ciprussal és Lepantóval kapcsolatos gondolatai először az előkelő mór lány, Zoraida történetében kerülnek elő, ahol a megkeresztelkedni vágyó lányba szerelmes rabszolga meséli el az író részben valós, részben pedig fiktív élményeit (2. kép): „Miután hosszabb időt töltöttem Flandriában, arról értesültem, hogy öszentsége, a boldog emlékezetű Pius pápa, szövetségre lépett a velenceiekkel és Spanyolországgal, közös ellenségünk, a török ellen, mert a pogány épp ekkoriban ejtette hatalmába tengeri hadával – szerencsétlen és sajnálatos veszteség – a híres Ciprus szigetét, mely ezelőtt Velence birtoka volt. Egész bizonyossággal állították, hogy a szövetség fővezére

¹³ Miguel [de] Cervantes, *A bőkezű szerető (Der freigiebig Liebhaver)*. Spanyolból fordította és a bevezetést írta Lukács Móricz. Pest, 1843, 30.

¹⁴ Jellemzően a rövidített fordításokban – többek között – a Lepantóval kapcsolatos részeket szinte mindig kihagyták. Így nem találkozhatunk vele a Florian-féle francia fordítás nyomán készült Karády Ignác (Miguel de Cervantes, *Don Quichotte de la Manche nagyobb gyermekek számára...* Pest, 1848.), Horváth György (Miguel de Cervantes, *Don Quichotte, a' híres manchai lovag*. Kecskemét, 1850.), valamint a Győry Vilmos munkáján (Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote de la Mancha*. Budapest, 1876.) alapuló Radó Antal (Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*. Budapest, 1895.), Huszár Vilmos (Miguel de Cervantes Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Budapest, 1900.), Gaál Mózes (Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*. Budapest, 1915.) és számos névtelen fordító által készített magyar *Don Quijote* szövegekben sem. Ugyancsak kimaradt Radnóti Miklós (Miguel de Cervantes, *Don Quijote*. Budapest, 1943.) és Mátyás Iván (Miguel de Cervantes, *Don Quijote*. Budapest, 1943.) fordításából. Az utóbbi idők rövidített és teljes fordításai továbbra is Győry Vilmos fordításán alapulnak és Benyhe János átdolgozásában kerültek kiadásra. Újabban a Lepantóra vonatkozó részekre általában már a meghúzott szövegekben is történnek utalások, még ha teljes terjedelmükben nem is szerepelnek. (Ld. pl. Miguel de Cervantes, *Don Quijote*. Szentendre, 1993. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu>.) A disszertációban szereplő *Don Quijote* idézetekhez az 1970. évi teljes kiadás szövegét használtam. A *Don Quijote* fordítások bibliográfiájára bővebben ld. Reményi, i. m., 143–177. és Végh Dániel, *Kosztolányi Dezső spanyol műfordításai a spanyol–magyar műfordítási irodalom történetében*. (Doktori disszertáció) Budapest, 2012, 34–60, 76–80.

2. kép Zoraida és Lucinda Don Quijotéval. Őrzőhely: Archivo General de la Administración, Cultura, D. N. Prensa, F/795

Don Juan de Austria őfensége lesz, jó királyunknak, Fülöpnek természetes testvére. A nagy harci készülődés szájról-szájra járt, engem is felbuzdított, s vágyat keltett szívemben, hogy részt vegyek a küszöbönálló háborúban. Ámbár kilátásba helyezték, sőt majdnem bizonyosan tudtam, hogy a legelső kínálózó alkalommal kapitánnyá fognak előléptetni: kész voltam mindentől megválni s Olaszországba menni; meg is cselekedtem. Jó szerencsém úgy akarta, hogy Don Juan de Austria éppen akkor érkezzék meg Genovába, ahonnan aztán Nápolyba ment, hogy egyesüljön a velencei hajóhaddal; ez utóbbi Messina mellett meg is történt. Ebben a szerencsés hadjáratban csakugyan részt vettem hát, s kapitány lettem a gyalogságnál; a tisztas ranghoz nem annyira érdemeim, mint inkább

kedvező szerencsém segített. S azon a napon, mely a kereszténységnek oly nagy dicsőségére vált, mert a világ és minden népek szeméről hályog esett le: láthaták, hogy a törökök nem legyőzhetetlenek a tengeren, e napon, ismétlem, midőn az ottomán dac és kevélység megtört, annyi meg annyi ottlevő szerencsefia között (mert azok a keresztények, akik ott meghaltak, szerencsésebbek voltak, mint az életben maradtak s győztesek) egyedül engem sújtott a szerencsétlenség, mert ahelyett, hogy hajóskoronát nyertem volna – amit méltán remélhettem, ha ez a rómaiak korában történik –, a dicső napra következő éjjel kezemre-lábamra béklyók nehezültek.” Itt fiktív leírás következik arról, hogyan esett az elbeszélő Ulucs Ali fogságába, miközben a lepantói csata napján „15 ezer keresztény nyerte vissza várva várt szabadságát, akik a török hajóhadon evezősök sorában sínylettek.” A fogság adja a kerettörténetet arra, hogy elmesélje, hogyan hajózott haza Ulucs Ali Konstantinápolyba, ahol Szelim szultán „tengernaggyá tette, minthogy az ütközetben különösen kitüntette magát, s hősiessége jeléül elhozta magával a máltai rend lobogóját.”

A rendkívül pontos információkkal rendelkező Cervantes a dicsőséges lepantói csata dicstelen folytatásáról is beszámol, ismét saját élményei alapján. Az elbeszélés hitelességét fokozza, hogy a történet főhőse még mindig gályarab a török hajóhadnál, így a leírtak „belső információnak” tűnnek: „A rákövetkezendő esztendőben, tehát hetvenkettőben, ott voltam Navarinónál, a három lámpás vezérhajón, mint evezős. Tanúja voltam, hogyan szalasztották itt el a kedvező alkalmat, hogy az egész török hajóhadat elfogják az öbölben, mert az egész tengeri és janicsár gyaloghad bizonyosnak vélte, hogy a kikötőben fognak rajtuk ütni, s már-már arra gondoltak, hogy ruhájukat és sarujukat eldobálják, hogy az ütközetet be sem várva, a szárazföld felé megszabadjanak, annyira féltek a mi hajóhadunktól. Az ég azonban másképpen akarta, nem a mieink vezérének hibája vagy mulasztása folytán, hanem a kereszténység bűnös volta miatt, s ezért, mert az Isten úgy rendeli s intézi, hogy mindig legyen vessző, mely megfenyíti az embereket, Uchali összeszedte haderejét a Navarino szomszédságában fekvő Modon szigeténél, embereit a szárazföldre szállította, az öböl nyílását megerősítette, s megvárta, amíg Don Juan vissza nem fordult.”¹⁵

Az itt leírtak alapján jól látszik, hogy Ciprus elestének ódiumát Cervantes nem érezte a Ligáénak, hiszen az a lepantói csata előtt történt, az 1570. évi hadjárat eredményeit pedig nem tekintette feladatának bírálni. Érdekes megfigyelni, hogy 31 évvel a történetek után is milyen lelkesedéssel írja le az ütközetet, amelynek fő érdemét ugyanabban látja, mint az utókor történészei: az évszázadokon át legyőzhetetlennek vélt ellenségre a tengeri fronton mért totális vereségben. Ulucs Aliról ugyanakkor szinte elismeréssel nyilatkozik, és bár kapudán pasává történt kinevezését említi, a flotta újjáépítéséről szót sem ejt. A hadjárat folytatásával kapcsolatban úgy véli, Navarinónál könnyen megfu-

¹⁵ Cervantes, *Az elmés nemes Don Quijote*, 356–357.

tamíthatták volna az ellenséget, ha Don Juan az egy évvel korábbi lendülettel támad.¹⁶ Ugyanakkor a történetekben inkább a sorsszerűséget véli felfedezni, semmint az őt mindvégig – zsoldemeléssel, ajánlólevéllel – támogató Don Juant marasztalja el.¹⁷ Mi több, szeretett hadvezérének érdemeit a továbbiakban is kiemeli, olyannyira, hogy az ő sikeres tuniszi hadjáratának tulajdonítja, hogy a törökök hajlandók voltak békét kötni az erre már régóta vágyó velenceiekkel: „Visszatértünk Konstantinápolyba, s a következő esztendőben, hetvenháromban híre terjedt, hogy Don Juan elfoglalta Tuniszt, s kiragadta ezt az országot a törökök kezéből, s Muley Hametet hatalomra segítette, Muley Hamidát¹⁸ pedig, azt a mórt, akinél kegyetlenebb, de egyszersmind bátrabb nem volt még e világon, megfosztotta minden reményétől, hogy ismét uralomra jusson. A szultán nagyon fájlalta ezt a veszteséget, s az uralkodóháza minden tagját jellemző ügyességgel, békét kötött a velenceiekkel, akik ezt még nála is jobban óhajtották.”¹⁹ Mindezek alapján egy még mindig roppant erős török birodalom képe rajzolódik ki előttünk, amit a keresztény világnak teljesen legyőzni nem, csupán megingatni nyílt lehetősége. Cervantes a folytatás ismeretében sem érezte hiábavalónak az ütközetet, hanem büszke volt rá, hogy részt vehetett benne, és úgy gondolta, hosszú ideig nem lesz még egy ehhez fogható alkalma a kereszténységnek. A *Novelas ejemplares* (Példás elbeszélések) című novellagyűjteményének előszavában harctéri sérüléséről szólva hangsúlyozza, hogy tulajdonosa azt „a legemlékezetesebb és legnagyobb alkalommal szerezte, mit a századok láttak és a következők látni fognak; akkor, amikor a boldog emlékezetű V. Károly, a harci villám fiának győzedelmes lobogója alatt küzdött”.²⁰ A *Don Quijote* második részének előszavában mindezt még jobban kifejtette: „Azonban mégis fáj, hogy öregnek és csonkának csúfol, (ti. Alonso Fernández Avellaneda)²¹ mintha

¹⁶ Miután Cervantes 1572. április 24-én elhagyta a kórházat, La Figuerola ezredének Nápolyban állomásozó hadtestébe került, amelyet Manuel Ponce de León vezetett. Öccsével, Rodrigóval részt vettek a korfui és navarrói hadműveletekben. 1573. október 8-án ott volt a spanyolok Tunisz elleni támadásában. Parker–Parker, *i. m.*, 40–43.

¹⁷ Don Juan de Austria és a szicíliai alkirály, Sesa hercegének ajánlóleveleivel 1575. szeptember elején hagyta el Itáliát az El Sol nevű hajón, amely egyike volt a Barcelonába tartó négy gályának. A konvoj a tengeren viharba került, és az El Sol elsodródott a többiektől. A magányos hajót a kalózok megtámadták, kifosztották, a foglyul esett Cervantest pedig testvérével, Rodrigóval együtt Algériában eladták. A következő öt évet rabságban töltötte, mivel fogvatartói a nála lévő ajánlólevelek miatt olyan magas váltságdíjat kértek érte, amit elszegényedett családja nem tudott kifizetni. Parker–Parker, *i. m.*, 40–43.

¹⁸ Don Juan Tunisz elfoglalása után a volt király, a hafszida Mulaj Hamida fivérét, Mulaj Muhammadot emelte hatalomra. Fernand Braudel, *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. III. Budapest, 1996, 1205.

¹⁹ Cervantes, *Az elmés nemes Don Quijote*, 357.

²⁰ [Miguel de] Cervantes, *Példás elbeszélések*. Budapest, 1958, 10.

²¹ A *Don Quijote* folytatását az Alonso Fernández Avellaneda álnév mögé rejtőző író készítette el először. Ebben kigúnyolta Don Quijotét, Sanchót, sőt magát Cervantest is. A kortársak és az utókor is szerette volna kideríteni, kit takarhatott az álnév, azonban ezt idáig nem sikerült kétséget

bizony feltartóztathattam volna az időt, hogy át ne suhanjon fölöttem, vagy karomat valami kocsmában vesztettem volna el, nem pedig ama fenséges alkalommal, melyhez foghatót sem a múlt, sem a jelen századok nem láttak, sem a jövődök nem várhatnak. Ha sebeim szemre nem tűndökletesek is, megbecsülik és tisztelik őket azok, akik tudják, mikor sebesültem meg. Mert a katonához jobban illik, hogy meghaljon a csatában, semmint futással meneküljön; ez nekem annyira meggyőződése, hogy ha mostanság valaki lehetetlent ajánlana, s lehetővé tenné a választást, mégiscsak azt választanám, hogy jelen voltam legyen ama dicsőséges eseménynél, nem pedig hogy minden tagom ép maradt volna, de ne mondhasam el, hogy e csata részese voltam.”²² Cervantes neve az utókor számára a *Don Quijote* mellett Lepantóval is egybeforrt, és újabb irodalmi művek ihletője lett, felbukkan például a spanyol íróval egyébként is sokat foglalkozó Jorge Luis Borges (1899–1986) argentín költő *Ni siquiera soy polvo* (Még csak por sem vagyok) című versében.²³

A fentebb elemzett források és irodalmi művek alapján kitűnik, hogy a Lepantónál történtek a kortársak és az utókor számára egyaránt rendkívüli eseménynek számítottak. A közvetlenül az ütközet után készült beszámolók sokkal lelkesebb hangvételűek, mint azok, amelyek a folytatás ismeretében íródtak. Ugyancsak szembeötlő a különbség a hadműveletekben személyesen is résztvevők és a történekekről csak közvetve értesülők leírásai között. Előbbiek, így például Cervantes munkáiban, kevésbé érződik a csalódottság, Lepantót kiemelkedő teljesítménynek, a folytatást pedig az erőviszonyoknak megfelelőnek ítélik meg. A spanyol író leírásaiból kiderül, hogy Ulucs Alit és Don Juan de Austriát egyaránt kiváló hadvezérnek tartotta, és úgy vélte, a keresztényeket nem terheli felelősség, a körülmények, a sors miatt ennél több eredményt nem lehetett elérni. Ezzel szemben az eseményekre térben és időben egyaránt távolabbról tekintő Shakespeare utópisztikus leírásba rejtette a keresztény világ Ciprus elvesztése és a török flotta újjáépítése miatt érzett kiábrándulását, ezáltal ő sokkal inkább kifejezte az „otthon maradók” szemléletét, azaz a lelkesítő röplapoktól és híradásoktól feltüzelt, aztán nagyot csalódott közvéleményt.

kizáróan megállapítani. Maga Cervantes is sokat foglalkozott a kérdéssel, de csak arra jött rá a mű nyelvezete alapján, hogy vetélytársa aragóniai ember lehet. A rivalizálás hatására készült el a *Don Quijote* második része, amelyet Cervantes nem sokkal a halála előtt fejezett be, és amelyben gyakran utal a közkézen forgó „másik” *Don Quijotéra*.

²² Cervantes, *Az elmés nemes Don Quijote*, 475.

²³ „Még csak por sem vagyok. Csak pusztá álom, / Melyet álmában és ébren szó atyám / és testvérem, Cervantes kapitány / aki Lepanto tengerén csatázott / s tudott kis latint, némi arabot...” Jorge Luis Borges, *Por sem vagyok*. Somlyó György fordításában megjelent: *Látó* 10/11 (1999) 116–117.

“The most memorable occasion witnessed by centuries”. The memory of the battle of Lepanto in the works of William Shakespeare and Miguel de Cervantes

Anikó SCHMIDT

William Shakespeare and Miguel de Cervantes do not have much in common, although they lived in the same era (but in different countries), and are both regarded as virtuoso writers, who mentioned the battle of Lepanto in their works. The sixteenth-century conflict between Christian Europe and the Ottoman Empire was immortalised in literature and provided the background for Othello. We can also read about this battle in several works of Miguel de Cervantes. Shakespeare’s knowledge of the war was enriched by poems, pamphlets and maybe books, but Miguel de Cervantes had been present at the battle in 1571 and a bullet left his left arm useless. For this, he was called “The Cripple of Lepanto”. I analyze the similarities and differences between the two writers’ descriptions of the battle.